

НАУКОВІ РОЗВІДКИ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА ПРО ІВАНА ФЕДОРОВА

Тамара Литвин

*науковий співробітник відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника,
канд. іст. наук*

Проаналізовано публікації відомого історика і книгознавця Івана Крип'якевича (1886–1967), присвячені життю та діяльності Івана Федорова, засновника найдавнішої львівської друкарні XVI ст. Публікується виступ ученого на конференції, присвяченій 500-річному ювілею книгодрукування (Львів, 26 жовтня 1940 р.).

Ключові слова: Іван Крип'якевич, Іван Федоров, львівська друкарня, братство, міщани.

In article is analysed the publications of well-known historian and bibliologist Ivan Krypiakewych (1886–1967) that are devoted to life and scientific activities of Ivan Fedorov, the founder of the oldest Lviv printing house in XVI century. Also is publishing the article of scientist at the conference that is devoted to 500th anniversary of book printing (Lviv, October 26, 1940).

Keywords: Ivan Krypiakewych, Ivan Fedorov, Lviv printing house, brotherhood, lower middle class citizen.

Сделан анализ публикаций известного историка и книговеда Ивана Крипякевича (1886–1967), посвященных жизни и деятельности Ивана Федорова, основателя древнейшей львовской типографии XVI в. Публикуется выступление ученого на конференции, посвященной 500-летнему юбилею книгопечатания (Львов, 26 октября 1940 г.).

Ключевые слова: Иван Крипякевич, Иван Федоров, львовская типография, братство, мещане.

Аналіз студій члена Наукового товариства імені Шевченка й академіка АН УРСР Івана Петровича Крип'якевича (1886–1967) дозволяє ствердити, що він у літописі національного книгодрукування розмежував початки кириличного друкарства, коли німець Швайпольт Фіоль 1491 р. користувався допомогою українських книжників у Кракові, і першу друкарню Івана Федорова на українських землях — у Львові 1573 р. Учений також довів, що у XVI ст.

у місті Лева, яке стало великим культурним центром Східної Європи, склалися сприятливі умови для друкарства і книгорозповсюдження [10; 11; 17]. У приватному архіві Івана Крип'якевича у ЛННБ України ім. В. Стефаника зберігається чимало авторських нотаток, які дозволяють детально реконструювати перебування І. Федорова на українських землях та діяльність його друкарні у Львові [2; 4; 26; 27; 30; 34]. У дорадянський час учений називав друкаря здебільшого Федорович, у 40-ві роки — Іван Федорів, а згодом — Іван Федоров. Оригінальною є також авторська рукописна карта «Діяльність Ів. Федорова XVI [ст.]» [32, арк. 25], яку вважаємо за доцільне опублікувати (див. Додаток № 2).

Першу невелику розвідку про Івана Федорова та його львівську друкарню молодий дослідник опублікував у науково-популярному «Письмі з «Просвіти» (1909) [14]. А вже наприкінці Першої світової війни, у розпал українського національно-визвольного руху, Іван Крип'якевич опублікував у популярному львівському часописі «Свобода» статтю «Іван Федорович — перший український друкар» [15], в якій відтворив хронологію найважливіших подій європейського та вітчизняного друкування XV–XVI ст. В її вступній частині засвідчено велику суспільну вартість книги, до появи та функціонування якої причетні не лише друкарні та друкарі, а й різні товариства-замовники, крамарі та купці. У згаданій статті 1918 р. Іван Крип'якевич серед перших дослідників (раніше від І. Огієнка) [28; 35] поставив під сумнів домінуючі до того концепції щодо підпорядкованості української книжкової справи російській, а також традиційне датування початків і етапів розвитку національного книгодрукування (зокрема те, яке подав Антон Петрушевич) [31]. Обґрунтувавши власну наукову концепцію виникнення книгодрукування, дослідник ствердив: друкарство й українські книжки на українські землі прийшли не з Москви, а з Заходу, задовго до виходу у Львові «Апостола» Івана Федорова (1574). Тобто ще до Федорова «наші книжки почали друкувати різні чужі друкарі, то в Кракові, то в Празі, то в Німеччині» [15]. На думку Івана Крип'якевича, Іван Федоров отримував папір із Кракова, із папірні Буська (неподалік Львова) і навіть з Волощини і Туреччини. Згодом в «Історії української культури» (Львів, 1936–1937; 2-ге вид. — Нью-Йорк, 1990; 3-тє вид. — Київ, 1994), що вийшла під загальною

редакцією Івана Крип'якевича, буде написано: «Перші книги, призначені для України, появилися поза українською територією. В 1491 р. у Кракові вийшли друком, слов'янськими черенками, Октоїх і Часословець; надрукував їх німець Швайполът Фіоль, гафтьяр і механік з фаху... Фіоля заохотила до цього українська колонія в Кракові, бо в польській столиці було їх немало» [7, с. 136]. Відтак праці вченого спонукають читачів зробити висновок про те, що тривалий час монастирські й церковні друкарні Галичини, Волині та Києва були не просто прибутковими поліграфічними підприємствами, а й центрами книговидання, довкола яких гуртувалися богослови, письменники-полемісти, знавці мов, митці-гравери, меценати-видавці.

Іван Крип'якевич описав причини переїзду Федорова до Острога на Волині — родинного гнізда «славного князя» Костянтина Василя Острозького, найвпливовішого магната України і головного покровителя українсько-білоруської церкви, «що задумав заложити у себе друкарню». Запрошений на службу Федоров «дістав у князя місце управителя маєностей»*. А невдовзі «став заводити друкарню і видавати нові книги» — Псалтир, Новий Завіт і «першу на Україні повну Біблію 1580 р., що називалася Острозькою». У видавничій діяльності йому допомагав «молодий хлопець Гринь Іванович, родом із Заблудова», якого Федоров навчив «всяких штук, потрібних друкареві: друкувати книжки, опрацювати їх, малювати, вирізати образи і черенки, навіть робити столи і скрині». Утім, зауважив І. Крип'якевич, «Гринь зле віддячився своєму учителеві: несподівано втік з Острога і пішов до Вільна, бо там закладали друкарню багаті міщани», однак невдовзі «з покорою вернувся до свого майстра і обіцяв надалі бути йому послухним».

Останні роки життя Федоров провів у Львові, де безуспішно прагнув відновити діяльність своєї колишньої друкарні, яку «заставив» місцевому єврею. Син друкаря, пише історик, «також Іван на ім'я, оженився тут з однією міщанкою, дістав за нею ґрунт і жив у місті, займаючися переплетом книг». Важко хворий і зубожілий І. Федоров помер 5 грудня 1583 р. Вдячні міщани поховали «першого українського друкаря при церкві св. Онуфрія на

* Ідеться про Дерманський монастир.

Підзамчу». У надгробковому написі, зазначив історик, його нарекли друкарем «книг перед тим невиданих» [15].

Новаторською була спеціальна розвідка вченого «Папір українських друків Ів. Федоровича», яка починається з докору колегам, що «розсліди над папером, який уживався на Україні і для рукописів і для друку, почалися у нас щойно недавнім часом і не скоро будемо мати повний огляд сього питання, так інтересного для бібліофілів» [19]. Проаналізувавши акти міського суду у Львові та праці польських колег, учений дійшов висновку: Іван Федорович купував папір у краківського папірника Лаврентія Лінчевського, який упродовж 1581–1588 рр. працював у папірній млині в Крешовицях під Краковом. Ця папірня «була власністю Тенчинських і на папері давала як водний знак так і герб Тенчинських Топір». Іван Крип'якевич також встановив, що «при другім побуті у Львові 1583 р. Іван Федорович стояв у зносинах з папірнею у Буську», заснованою 1578 р. і знищеною під час повені 1714 р. Учений також не виключав можливість постачання паперу з інших місць [19]. Того ж 1924 р. в серії «Історична бібліотека «Просвіти» вийшла брошура історика «Іван Федорович — перший український друкар. В пам'ять 350-ліття появи першої української друкованої книжки у Львові» [16].

Вчений дослідив водяні знаки першодрукаря. Розглянувши Апостол (1574), Іван Крип'якевич опублікував і проаналізував чотири водяні знаки: перший — «підкова з хрестом у середині, приходять 40 разів», другий — «хрест з двома раменами, 4 рази»; третій — «зображує, мабуть, стремя, 86 разів»; четвертий, «на якому є немов три скиптри, зложені навхрест, приходять три рази». Однак, визнав дослідник, наразі важко визначити, «до яких друкарень сі водні знаки належать» [19].

1943 р. у відновленому журналі «Українська книга» (Краків; Львів: Українське видавництво), п'яте число якого присвячувалося 450-літтю українського друкарства в Кракові, вчений опублікував розвідку «Зв'язки Івана Федоровича з Краковом» у 1573–1583 рр. У ній зазначено: «Іван Федорів чи Федорович, засновуючи першу українську друкарню у Львові, був примушений на всі сторони шукати своїх зв'язків, щоб добути друкарське знаряддя, черенки, папір, зразки друку й ілюстрацій та інше. Так він увійшов скоро у зносини також з Краковом, де українське друкарство існувало вже мало не ціле століття» [11].

Історик вважав, що Федоров уперше зустрівся з краківськими друкарями у Львові в січні 1573 р. Саме тоді він, організувавши друкарню, вступив у конфлікт із львівським столярним цехом, оскільки мав власного столяра, на що цех не хотів погодитися. Власне тоді у Львові перебували два краківські друкарі — Матвій Зібенайхер і Микола Пренжина, яких запрошено в суд для роз'яснення вирішення аналогічних спорів у Кракові. Історик припустив, що саме тоді Федорович міг обговорити з колегами «інші друкарські справи». А вже 1577 р. Федоров зав'язав ділові стосунки з краківським папірником Лаврентієм Лінчевським. У 1582 р. він позичив у краківського купця Вартоломея Шембека гроші, які невдовзі повернув. Наступного, 1583 р., разом із львівськими колегами, «сідельником» і «пушкарем», друкар їздив до Кракова. Тоді ж, писав історик, король Стефан Баторій доручив талановитому майстрові «виконати пушку». І, насамкінець, учений рекомендував дослідникам (і собі) простудіювати краківські міські книги, де фіксувалися різні торгові договори [11]. Відзначимо, що в цьому ж журналі «Українська книга» поряд із розвідкою І. Крип'якевича опубліковано статті його колег-книгознавців Степана Сірополка, Євгена Пеленського, Володимира Січинського, Івана Кревецького, в яких розкрито походження Фіоля Швайпольта, час, хронологію виходу, кількість, бібліографічний опис його друків [3].

І. Крип'якевич вважав, що «московський емігрант» Іван Федоров дав у Львові «почин до великого видавництва книг, особливо шкільних підручників і літературних видань», як, наприклад, граматики грецької мови (вона мала протидіяти латинізації і полонізації). Загалом у XVII ст. лише Успенське братство (Ставропігія) «поширило в народі 120 000 примірників різних книжок». Цю цифру дослідник уперше оприлюднив у статті «З минулого міста Львова» в журналі «Література і мистецтво» [10].

До речі, вже в радянський час федорівські друки І. Крип'якевич безпосередньо вивчав у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка АН УРСР, яка в післявоєнний період збирала колекцію з 26 видань Івана Федорова [1]. За матеріалами цієї книгозбірні після Другої світової війни історик опублікував низку нових статей [20; 21].

Окремо відзначимо його статтю «Чергові дослідження над діяльністю Івана Федорова», опубліковану 1946 р. у першому номері «Наукового збірника Бібліотеки АН УРСР». На жаль, тираж цього номера за рекомендацією компартійних чиновників було знищено, інші номери теж не побачили світу. Збереглося лише декілька примірників унікального номера, зокрема в приватних бібліотеках Ярослава Дашкевича (Львів) і Сергія Білоконя (Київ) [20].

Своїми творчими планами І. Крип'якевич ділився з відомим бібліографом, книгознавцем, засновником Українського наукового інституту книгознавства (1923–1930), директором Бібліотеки АН УРСР (1944–1947) Юрієм Меженком [22, с. 459]. У 1948 р., уникаючи переслідувань, Ю. Меженко виїхав подалі з України, у Ленінград. Незважаючи на це, листування двох бібліофілів не припинилося. Вони інформували один одного про книжкові новинки, проблеми дослідження спадщини першодрукаря Івана Федорова, важливість збереження різних приватних колекцій [22].

Наше наукове дослідження було б неповним без згадки про машинописну статтю вченого «Іван Федорів у Львові», яку виявлено у приватному архіві Івана Крип'якевича у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника [13; 25]. Це доповідь, виголошена вченим 26 жовтня 1940 р. на всесоюзній науковій конференції, присвяченій 500-річному ювілею винаходу книгодрукування Й. Гуттенбергом, що відбулася у Львівському філіалі Бібліотеки АН УРСР за участю відомих книгознавців Н. Кисельова (Ленінград), А. Зернової (Москва), Б. Зданевича (Київ), І. Свенціцького, М. Гембаровича (Львів) та ін. [5; 8; 9; 24, с. 34-35; 29, с. 619-620]. Ця доповідь (обсяг 22 сторінки машинопису) містить рукописні правки автора, в ній проаналізовано мотиви переїзду І. Федоровича до Львова, заснування ним першої на українських землях друкарні. Чимало уваги приділено також виробничому процесу та розповсюдженню книг у Львові та за його межами. Цей матеріал було доопрацьовано в 1950 р. [12], він став фрагментом книги «Зв'язки Західної України з Росією до середини XVI ст.» [18, с. 36-64].

На честь славетної постаті друкаря І. Крип'якевич планував упорядкувати збірник документів і матеріалів, який мав складатися з трьох розділів. Перший розділ «Матеріали» мав включати архівні

документи з Москви, Вільна, Львова, Києва та інших міст, передмови і післямови федорівських друків, репродукції фрагментів його видань (заголовні й вихідні листи, зразки шрифтів, гравюри, заставки, ініціали, друкарські й водяні знаки, оправы видань Івана Федорова), рисунки і реконструкції надмогильної плити першодрукаря. До другого розділу мала увійти зібрана бібліографія робіт про Івана Федорова. Третій розділ мав складатися з наукових статей про життя та діяльність Івана Федорова у Москві, Заблудові, Львові, Острозі, вшанування пам'яті друкаря (ювілеї, пам'ятники, медальйони, вулиці). У приватному архіві І. Крип'якевича зберігся план-проспект цього збірника, датований 30 грудня 1949 р. [6]. На думку Ю. Меженка, укладачами цього збірника могли стати, крім них двох, ще й В. Данилевський і С. Маслов [23, арк. 4].

Під час відзначення роковин смерті «першого друкаря Росії і України», зорганізованого 1945 р. Філіалом бібліотеки АН УРСР у приміщенні Онуфріївського монастиря, учений виступив із доповіддю «Іван Федорів у Львові» й заініціював створення оргбюро для проведення наукових досліджень діяльності І. Федорова у Львові в такому складі: Г. Пінчук (голова), В. Щурат, І. Свенціцький, І. Крип'якевич, П. Гнип, А. Генсьорський, Б. Дудикевич. Планувалося, що до науково-пошукової роботи будуть залучені І. Шпитковський (підготовка виставок і лекцій), В. Кибальчич (пошук і підготовка портретів, кінофільму), А. Генсьорський (організація музею, дослідження передміських братств), Б. Дудикевич (меморіальна дошка, художні картини, організація конкурсу пам'ятників, премії за спеціальну монографію), І. Гнип (узагальнення досвіду Федорова як інженера-конструктора гармат) [13, арк. 65 зв., 66 зв.; 33].

Як бачимо, творчий доробок Івана Крип'якевича, присвячений ранньому книговиданню і друкарству в контексті культурного життя України, не втратив своєї наукової актуальності й нині, коли відзначається 500-ліття від дня народження Івана Федорова.

Пропонуємо текст виступу вченого 1940 р. на всесоюзній науковій конференції, присвяченій 500-річному ювілею книгодрукування, та рукописну карту «Діяльність Ів. Федорова XVI [ст.]».

№ 1

26 жовтня 1940 р., Львів. — Доповідь Івана Крип'якевича «Іван Федорів у Львові» на всесоюзній науковій конференції, присвяченій 500-річному ювілею книгодрукування.

Ів. Крип'якевич

Іван Федорів у Львові*

І. Зв'язки з львівськими міщанами**

В день Гутенбергерового ювілею треба присвятити увагу також діяльності Івана Федорова, що для народів східної Європи має те саме значіння, що Гутенберг для західної. Він працював в чотирьох друкарських осередках — в Москві, Заблудові, на Білій Русі, Львові і Острозі. На цьому місці я хочу зайнятися діяльністю Федорова у Львові. Перше питання: яким способом друкар Москвич дістався до Львова.

Свій перехід з Заблудова до Львова Федорів вияснював тим, що його білоруський меценат Ходкевич захворів і перестав цікавитися друкарською справою. Але чого саме Федорів звернувся до Львова?

Це можна вияснити не тільки тим, що Львів був великим торговим містом і що тут організовувався живий центр українського національно-релігійного життя. Правдоподібно Федорів мав вже давніші якісь зв'язки зі Львовом. Коли заблудівська друкарня почала випускати свої друки, якась частина їх певно була вислана до Львова; в інвентарі монастирської церкви св. Онуфрія з 1579 р. зазначене друковане Учительне євангеліє, а в інвентарі братської Успенської церкви з того ж року чотири євангелія¹. Як з пізніших часів знаємо, Федорів сам займався продажем своїх видань, отже і ці заблудівські видання міг переслати до Львова. Зрештою львівські міщани, шукаючи допомог на будову Успенської церкви, мабуть також заїздили до Заблудова, бо Ходкевич був відомий як протектор православних. Невиключне також, що посередником між Заблудовом і Львовом був князь Андрій Курбський, емігрант з Росії, що перебував на Волині, і займався там літературною працею і вів широку переписку з освіченими українцями і білорусами, на релігійні теми. Федорів знав його писання: одно місце в його післяслові до

* Орфографію і пунктуацію автора збережено.

** Вказаний підпункт є лише в рукописному варіанті.

¹ D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach rusko-słowskańskich w Galicyi, Львів 1836, с. 59, 60.

Апостола 1574 р. дослівно взяте з листа Курбського до царя Івана Грозного²; може й переписувався з Курбським, бо єднала їх спільна доля — залишення батьківщини. А знову Курбський мав знайомих у Львові, черця Міну, міщанина Сенька Сідляра³, переписувався з ним, цікавився релігійно-національними справами львівських українців, — міг також Федорова направити до Львова і облегшити йому допомогу міщан.

Федорів у післяслові до львівського Апостола оповідає, які труднощі зустрів при організації своєї друкарні. «І обходив я багато разів людей богатих і благородних в світі і просив у них помочі. Кланявся я їм і на коліна припадав та падав перед ними ниць до землі, — сердечними своїми сльозами ноги їхні обмивав... І робив я се не один раз і не два, але багато разів. Навіть у церкві через священника всім казав я оголосити про се. Та не випросив я ніякої ласки зворушливими словами, ні вимовив повним сліз риданням, ні виклопотав через священника. І плакав я гіркими сльозами, що не знайшов я ані милости, ані помочі не тільки в руським народі, але й серед Греків не знайшов я ласки...».

Щоб зрозуміти це оповідання Федорова, треба розглянути в якому стані в тому часі було українське міщанство у Львові.

Тодішній Львів складався з самого міста, замкненого мурами, і передмість. Українська оселя була в місті невелика. Від заснування нового міста на магдебурзькому праві в половині XIV ст., українцям (русинам) дозволено жити тільки на одній вулиці, що й дістала назву Руської. Було там всього 15-20 домів. В 1560–1570 рр. найвизначніші представники українського міщанства в місті були кушнір Давид, купець Волос, Хома Бабич, другий Хома — кушнір, Демид Красовський, Сенько Луцький, Степан Мороховський⁴. Це були заможні міщани, що займалися головно купецтвом, добули в торгівлі більше майно і мали свої муровані доми в місті. Вони були зорганізовані у братство при церкві Успення на Руській вулиці і вели провід у культурній роботі, а також уважалися представниками українського міщанства супроти місцевих урядів. Головна справа, що в тому часі ангажувала всі сили українського міщанства, це

² У Федорова: «Не испросих умиленными глаголы, не умолих многослезным рыданием, не исходатайствовах никоея милости іерейскими чинами». В першому листі Курбського до царя: «Не испросих умиленными глаголы, ни умолих ты многослезным рыданием, и не исходатайствовах от тебя никоея ж милости архиерейскими чинами». Сказання князя Курбскаго, част. II, Пб. 1833 с. 5. На це звернув увагу І. Огієнко (Історія українського друкарства, т. I, с. 42).

³ Сказання князя Курбскаго т. II с. 233-235.

⁴ І. Крип'якевич, Львівська Русь в першій половині XVII віку, Львів 1907, с. 44 і далі; Ф. Срібний, Студії над організацією Львівської Ставропігії від кінця XVI до пол. XVII ст., Записки Наук. Тов. Ім. Шевченка т. 111 с. 6-8.

будова Успенської церкви при Руській вулиці. Старий будинок, що походив з XIV ст., вже розпадався, і міщани почали нову будову, але що не мали достаточних засобів, звернулися за допомогою до молдавського воєводи Александра. Член братства, купець Волос їздив до Сучави 1558 р. і від того часу почалася жива переписка львівських міщан з воєводою, який щедрими дарами допоміг докінчити церкву, її розмалювати і прикрасити. Як представники міщан виступають у переписці Давид, Волос, Хома і Демид Красовський. Будова тривала кілька років, 1558–1566 р. В 1564 р. міщани побудували при церкві дзвіницю, але в 1570 р. вона завалилася — фундаменти виявилися за слабкі. В 1571 р. на Руську вулицю прийшло нове нещастя, — вибух великий пожар і знищив доми і церкву⁵. Через цю катастрофу міщани з Руської вулиці зубожіли, мусіли зайнятися відбудовою своїх домів, а також церкви, це знову заняло їх увагу на десяток років.

До допомогу українським міщанам приходили греки, що в тому часі почали осідати у Львові. В 1571 р. на Руській вулиці купив мурований дім грек Сава⁶. У тому ж році в ринку осів Константин Корнякт, родом з Кандії, що був державцем мит у львівській землі і вів великі торгові підприємства. Він дійшов до великого майна і став протектором Успенського братства: своїми грошми побудував нову вежу-дзвіницю при церкві⁷.

Рівночасно з церковними справами українське міщанство було заняте боротьбою з міським урядом за права в місті. З жалоб, що їх міщани подавали королям, дізнаємося про різні обмеження, які місто накладало на українців. Їх не допускали до багатьох ремесел і цехів; не дозволяли продавати на ярмарках у роздріб сукна, деяких напиктів і ін.; забороняли купувати доми в ринку; не допускали до ради і міських урядів; забороняли складати присягу за православним обрядом; на попів накладалися великі данини⁸. Король Жигмонт Август грамотою з 1572 р. зніс ці обмеження і надав міщанам українцям повні права⁹, але львівський уряд не хотів виконати королівського декрету і нпр. 1577 р. увязнив Хому Бабача і Хому кушніра за те, що продавав пиво¹⁰. Боротьба тривала даліше і міщани свої жалоби подавали все наново королям.

⁵ Юбилейное издание в память 300-летия состояния Львовского Ставропигийского Братства, Львів 1886, вступ с. 8-10, акти ч. 7-21.

⁶ Monumenta Confraternitatis Stauropigianae т. 1 с. 56-57.

⁷ W. Loziński. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie, 2. вид. с. 315-318; Юбилейное издание, як вище.

⁸ Monumenta Confraternitatis Stauropigianae т. 1 с. 58, 76.

⁹ Monumenta т. 1 с. 55-56.

¹⁰ Monumenta т. 1 с. 73-74.

До цих головних справ, що непокоїли львівських міщан, приходили ще інші, також прикрі і болючі для них. У львівському єпископстві велася боротьба між двома владиками, — Григорій Балабан (пізніше Гедеон), людина діяльна і близька братству, був усунений 1569 р. з владицтва і проживав у Крилосі, а його місце заняв незаметний нічим Йона (Іван) Лопатка Осталовський; щойно після смерті Осталовського 1576 року Балабан вернувся до Львова¹¹. До Львова доходили також відгомони боротьби польських магнатів і короля з козацьким рухом, що проявлявся тоді на Молдавії і Поділлі. В 1564 р. у Львові був покараний смертю претендент до молдавського престолу Томша, разом з своїм товаришем, Мачугою; перед смертю він прохав, щоб його похоронили в Успенській церкві, — але його похоронено в монастирській церкві Онуфрія. В 1576 р. з руки ката поляг другий молдавський претендент, Іван Підкова, якого підпирали запорожці; його похоронили в Успенській церкві¹².

Коли Іван Федорів явився у Львові при кінці 1572 р. чи з початком 1573 р., львівське міщанство було захоплене відбудовою своїх осель, будовою церкви та дзвінниці, боротьбою з магістратом і незгодою між владиками. В такому стані речей Федорів не міг дістати допомоги у тих «багатих і благородних людей», що якраз збідніли і самі щойно відбудувалися. Не помогло й це, що він у церкві через священника всім казав оголосити про це — бо ж сама церква була в руїні і чекала відбудови. Не знайшов він помочі «не тільки в руськیم народі, але й серед греків» — бо навіть наймогутніший з греків Корняк вклав свої капітали в будову церковної вежі.

«Та знайшлися проте деякі прості особи серед духовенства й інші незнатні світські люди, що подали поміч». Ці люди — це передміщани. Федорів не знайшов місця на прожиток в місці, між мурами, — а може й не шукав, рахуючися з своїми скромними засобами, і осів на передмісті. У посмертніх вістках з 1584 р. він названий друкаром «з Підзамча львівського»¹³. Це передмістя, відоме і тепер під тою ж назвою, при залізничній станції. Так само і син Федорова, Іван Друкарович, зветься з Підзамча¹⁴. Отже і батько і син жили на цьому передмісті. В іншому акті з 1574 р. Федоров назначає своїм повновласником кравця Касіяна «свого співмешканця»¹⁵, — не знати, чи наш друкар жив в одному мешканні з

¹¹ Monumenta т. 1 с. 46-55, 70-71.

¹² Akta grodzkie i ziemskie т. I с. 34; Zimorowicz, Opera ed. Heck с.

¹³ St. Ptaszycki, Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI wieku. Rozprawę i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności т. XI, додатки ч. 27; Monumenta Confraternitatis Stauropigiānae с. 103.

¹⁴ Те саме ч. 19, 26, 29, 30.

¹⁵ Т. с. ч. 5 а.

чим кравцем, чи може в його домі. Але докладніше означити, де саме був дім, що в ньому проживав Федорів, сьогодні неможливо.

Це передмістя найстарша частина Львова, де вже в XIII–XIV ст. був город і при ньому людна оселя. В XVI ст. це передмістя було густо заселене українцями, як на це вказують численні церкви: св. Миколая, Федора, П'ятниці, Воскресення, манастир св. Онуфрія¹⁶. Список цих передміщан з початку XVII ст. знаходимо у братських актах¹⁷ — це майже самі ремісники, — кушнірі, сидельники, шевці, кравці, ковалі і ін.; частина їх має свої доми, але більшість це комірники, що жили по чужих мешканнях.

Федорів увійшов з передміщанами у близькі зв'язки — цілий ряд їх прізвищ знаємо з його справ.

На першому місці стоїть Сенько чи Семен Сідляр, передміщанин з Підзамча. Він позичив Федорову 700 золотих на устаткування друкарні¹⁸. Це була велика сума, за яку можна було купити мурований дім в місті; ймовірно це був весь масток Сенька, — пізніше його син Сахно ніяк не міг добути грошей від Федорових спадкоємців¹⁹. Сенько також допомагав Федорову пересилати гроші краківським купцям²⁰. Що Сенько з такою готовністю допомагав Федорову, ризкуючи своїм майном, це справа, що вимагає вияснення. Сенько, хоч був скромним міщанином, належав до більш освічених львовян. Вказівку на це дає його переписка з князем Курбським. Він написав до Курбського листа, у богословських справах, питаючи, що про чистилище учив Іван Золотоустий. Курбський свою відповідь (з січня 1580 р.) починає словами: «О превозлюбленный мой брате, правоверием украшенный! Епистолию твою о приях и прочтох и выразиш и познах в тебе искры от божественного огня возгорением являемая». Далі звертається до Сідляра титулами «О твоя честность», «ваша милость». З листа виходить, що у Львові деякі «розкольники» приймали науку про чистилище, покликуючися на апостола Павла; Курбський для Сідляра переклав з латинської мови на слов'янську одну з бесід Золотоустого, що відноситься до цього питання. «А вашей милости прошу: приими сей мой подарок духовный завдячно, и внимай, читаючи себе, и усладжайся им со правоверными восточных церквей; а схизматиком оным не показуй того, ани споруйся с ними, бо зело сварливы и упрямы...»²¹.

¹⁶ І. Крип'якевич, Львівська Русь с. 89-91.

¹⁷ Архив ЮЗ России ч. I т. XI с. 29-34.

¹⁸ Пташицький ч. 4.

¹⁹ Т. с. ч. 22, 26.

²⁰ Т. с. ч. 7, 8.

²¹ Сказания князя Курбского, Пб. 1833, часть II с. 233-235.

Переписка Сідляра з Курбським свідчить, що Сенько належав до гурту львівських міщан, що цікавилися релігійними питаннями й обороною православ'я, і шукали допомоги у Курбського. Федорів, який і сам мав якісь зв'язки з Курбським, знайшов у них одномишленників, і тим можна вяснити це, що Сенько Сідляр так дуже йому допомагав.

З інших визначних передміщан треба згадати маляра Лаврентія Филиповича, якого звичайно звано Лавришем. Він мав дім на краківському передмісті, належав до братства при Миколаївській церкві і пізніше у справах українського міщанства їздив послом до Варшави. Був одним зі знатніших малярів, але під натиском католицького архієпископа Соліковського його з малярського цеху усунули, як православного²². Федорів дав до нього на науку свого помічника Гриня Івановича²³.

З інших львівських міщан, як приятелі Федоровича, в акті з 1583 р. виступають ще Михайло Дашкович, Іван Яцкович Мороховський, Яцко швець-сапяник²⁴. Деякі з міщан допомагали Федорову позиками або порукою: як Микола Дашкович, Касіян Кравець, Данило Пушкар, Сенько Корунка²⁵. Юрій Рурмайстер жив з ним так близько, що Федорів при смерті віддав йому в опіку свої діти²⁶. В домі Івана Бідлаги переховувався друкарський верстат Федоровича після його смерті²⁷. Кузьма Ясницький, Іван Попович і Оначко Крамар допомогли синові Федорова скласти умову з довжником²⁸.

З духовних осіб, про які Федорів згадує як своїх протекторів («мали нации в іерейском чину»), можна б вказати на Міну, черця Онуфрійського монастиря. Він належав до людей, що були знайомі з князем Курбським; у згаданому листі до Сенька Сідляра Курбський пише: «а проси от мене отца Мины иже бы мя наведаль». Це була людина освічена, «в святому письмі учений» — так про нього висловлюється Успенське братство²⁹.

Це були ці «незначні люди», що Федорову допомогли розпочати працю у Львові. Федорів скоро зжився з новим місцем, так що почали

²² М. Голубець, Українське малярство XVI–XVII ст. під покровом Ставропігії. Збірник львівської Ставропігії т. I с. 311.

²³ Пташицький, ч. 13, 13.

²⁴ Т. с., ч. 14.

²⁵ Т. с., ч. 5а, 15, 16, 21, 28.

²⁶ Т. с., ч. 27.

²⁷ Pamiętnik literacki річник I, зошит II с. 300.

²⁸ Пташицький, ч. 20.

²⁹ Monumenta с. 418.

звати його не Федоровим, але Федоровичем, Хведоровичем або Ходоровичем³⁰. І він сам в Апостолі 1574 р. підписується Федорович. Між предміщанами Федорів оженив свого сина Івана, — жінкою його стала Татіяна, донька Уфети Анципорової, що мала свій дім з городом на краківському передмісті, недалеко церкви св. Юрія³¹.

Таким способом емігрант з далекої Москви мав гурт щирих друзів на львівському передмісті. Чим він зумів собі з'єднати львівських міщан? Треба здогадуватися, що його жива індивідуальність, що так ярко пробивається з післяслова його Апостола, найбільше єднала йому симпатію львовян. Але ж львівських міщан з Федоровим лучили ще спільні стремління й інтереси. Це був час, коли під впливом господарсько-соціальних перемін, а також під впливом західного гуманізму і реформації, почав перетворюватися світогляд українського міщанина, розбудилася жадаба знання[.]

II. Львівська друкарня.

Про улаштування друкарні Федоровича у Львові маємо досить різнородні, але не все ясні відомості. При вирішенні цього питання треба взяти під увагу всю друкарську працю Федорова — в Москві, Заблудові, Львові, Острозі і знову приготування до праці у Львові.

У післяслові до львівського Апостола 1574 р. Федорів пише: «Друкарня сия составися в царствующем граде Москве». Отже він ідентифікує львівську друкарню з московською. Але напевно можемо сказати це, що з Москви він привіз черенки, заставки й ініціали, — вони такі самі у львівському Апостолі, як московському³². Що до друкарського станка, то він був виконаний у Заблудові, як про це читаємо в Учительськім Євангелію 1569 р.: Ходкевич «повеле им учинити варстат друкарский».

Що саме з заблудівської друкарні Федорів привіз до Львова, напевно не знаємо. Але верстат був некомплектний, бо Федорів мусів провадити якісь більші столярські роботи. Про це знаємо з його спорів зі столярським цехом. Федорів наняв собі столяра, а цех запротестував проти того і подав на нього скаргу до радецького уряду. Уряд вирішив,

³⁰ Пташицький, ч. 4, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 25, 27, 33, 34, — Федорович, ч. 10 — Ходорович, ч. 14 — Хведорович.

³¹ Т. с. ч. 11.

³² В. Дорошенко, Перша книжка надрукована на Україні. Стара Україна 1924 с. 38-41.

що Федорів не має права тримати власного столяра, а повинен брати його з цеху, — хіба «товариш був друкарем і умів речі потрібні до цього мистецтва виконувати, — це може без перешкоди робити». На підтримання свого становища столярський цех добув заяву краківських друкарів Матія Сібенайхера і Николая Пренжини про столярські роботи у краківських друкарнях. Федорів не був вдоволений цим рішенням, і ще раз прохав цех, щоби з огляду на «тверду конечність» дозволив йому якийсь час мати свого столяра. Цех не хотів погодитися на це, і Федорів знову апелював до радецького уряду. Тепер він знайшов більше зрозуміння. Радецький уряд «уважаючи оправданим бажання людини захожої і запобігаючи щоб він з цієї причини не мав якої шкоди в недокінченому свому ділі, яке розпочав», — дав згоду на це, щоб Федорів закликав собі зпоза Львова якогось досвідного столярського товариша, вписав його до цеху, і взяв на роботу у друкарні, — але тільки на пів року»³³. Як видно з цих переговорів столярські роботи в друкарні були немалі, — Федорів або перероблював свій верстат, або робив новий.

Дальше про друкарню є згадка в акті з 6 травня 1574 р., який Федорів видав для Сенька Сідляра, забезпечуючи йому його позику 700 золотих «на руських книгах або на друкарні і офіцині (верстаті) та всіх інструментах що їх тут має у Львові»³⁴ — але докладнішого опису друкарні нема.

При заснованню друкарні Федорів задовжився, а що також видавництво не принесло йому доходів, він мусів кинути Львів і перейшов на службу князя Константина Острозького. В 1579 р. він зотягнув довг у єврея Ізраїля Якубовича і в застав дав йому «140 книг руською мовою, а також матерію, черенки, форми і інше деяке приладдя, що належить до вироблювання або друкування книг». На ці речі Якубович дістав урядовий акт єврейського суду з 3 грудня 1584 р. а висоту довгу означено 411 золотих³⁵. Треба звернути увагу, що в цьому акті нема виразної згадки про друкарський верстат; мабуть його тут не було, а слова про друкарське приладдя відноситься до дрібніших інструментів.

Про улаштування друкарні в Острозі не маємо ніяких ближчих даних. Не знаємо, чи Федорів вивіз туди свій верстат, чи там виконано нові друкарські преси. З послання єпископа Балабана 1585 р. виходило б, що Федорів мав в Острозі власний верстат, а пізніше з ним знову приїхав до Львова: «іже той Іван друкар помислил бил больше книг ремесла

³³ Пташицький, ч. 1-3.

³⁴ Пташицький, ч. 4.

³⁵ Monumenta c. 103-104.

свого друкарського... видати, на що зближився бил зо всіми варстати своїми до міста славного Львова. В том волею божиєю пришил час скончатися животу его»³⁶.

Докладніший опис друкарні Федорова маємо щойно після його смерті, коли 2 жовтня 1585 р. на жадання вірителів міський уряд склав «таксу друкарні руської покійного Івана Москвитина», що була в домі Івана Білдаги³⁷. В цьому інвентарі згадується:

1.) «столярська робота уся, тобто преса з усіми потребами з дерева», ціною 90 золотих;

2.) «мосяжна шруба велика відливана з насробком ? і з мосяжною таблицею, що буває під літерами і табличкою, що нею літери притискають, і рама, в якій літери саджають»; мосяж важив 8 каменів і 7 безмінів (тобто коло), ціною 52 зол. 6 грошей.

3.) «цинових літер не знайдено більше, тільки в рамі на один аркуш друку» — та не отаксовано.

При другому описі, з 18 жовтня 1586 р., який зроблено у піддаші дому Білдаги виявилося таке друкарське знадб'я:

1. «дерев'яна плита з друкарського верстату» (*superficies impressorii*),
2. «дві шухляди зі скринєю»,
3. «одна скриня поздовжна без віка»,
4. «частина верстату дубова роздвоєна (*falcularia*)»,
5. «стілець або стіл до друкарні».

Все те мало бути власністю друкарів: Сачка (сина Сенька Сідляра) і Сенька Корунки³⁸. Можна здогадатися, що ці речі походили з друкарні Федорова. Оба інвентарі мають значіння тим, що вказують, як виглядала перша львівська друкарня. Спеціалісти від історії друкарської техніки могли б дати оцінку, на якому ступні розвитку стояла Федорівська друкарня.

При цьому вирінає питання, чи Федорів справді бажав оновити ще раз друкарню у Львові.

Після виїзду до Дерманя і Острога Федорів кілька разів приїздив до Львова; його побут можемо сконстатувати 25 березня і 16 серпня 1575 р., у березні («перед середомістям») і 15 червня 1577 року, 2 березня і 22 жовтня 1582 р.³⁹. Не знати в яких справах він приїздив, чи у своїх приватних, чи у справах острозької друкарні. В січні 1583 р. він їздив

³⁶ Monumenta с. 111.

³⁷ Bostel F. Przyczynek do dziejów pierwszej ruskiej drukarni we Lwowie. Pamiętnik literacki rocznik I, zeszyt II с. 300.

³⁸ Т. с. с. 301.

³⁹ Пташицький ч. 6. 5в, 7, 8, 9, 10, 13.

до Кракова з Данилом Пушкарем і Сачком, сином Сенька Сідляра; тоді він позичив від Данила 135 золотих⁴⁰. Чи він полагоджував в Кракові друкарські справи, напевно не знаємо; тоді король Степан Баторій доручив йому виконати пушку⁴¹. Дня 26 лютого 1583 р. Федорів був знов у Львові⁴² і мабуть зі Львова вже не виїздив. До тих часів треба віднести слова Балабана, що «Іван друкар помислил бил болше книг ремесла своего друкарского на потребу церквам святым розмаїтим для хвали божей а науки христіанам видати, на що зближился бил зо всіми варстами своїми до міста славного Львова»⁴³. Ці слова вказують, що Федорів мав план наново розпочати у Львові друкарські роботи. Це потверджує також його умова з даним учнем Гринем Івановичем з 26 лютого 1583 р., в якій Гринь зобов'язався Федорову, що «без волі й поради його аж до смерті його ніякого письма до друку, як собі, так і іншим посторонним людям робити і друкарні улаждувати не має». Також піднявся докінчити письмо, яке зробив давніше⁴⁴. Нема ніяких вказівок на це, щоб Федорів в тому часі був ще у зв'язках з Острогом, отже треба припускати, що він приготував це письмо для своєї друкарні у Львові. Можна припускати, що основання цієї друкарні він приготував уже в порозумінні з Успенським братством при Руській вулиці і з єпископом Гедеоном Балабаном. На це вказує тепла згадка, яку Балабан присвячує Федорову у своєму посланні 1585 р., — знати, що Балабан цікавився друкарською справою і самим Федоровим. На зв'язки з міщанством з Руської вулиці вказує це, що Федорів своє друкарське знадіб'я помістив вдома Івана Бідлагі, що в недавньому [частку не — дописано олівцем. — Т. Л.] часі купив собі дім на Руській вулиці⁴⁵. Мабуть за допомогою Балабана і братства Федорів надіявся викупити свою друкарню з рук вірителів, — але це здійснилося, щойно після його смерті.

Хто працював у Федоровській друкарні?

Більшу частину робіт робив сам Федорів. Він мав всестороннє знання, — це видно із того, що його учень, Гринь Іванович, при ньому навчався «малярства, столярства, форшнайдерства і на сталі літер і інших річей різання, а також і

⁴⁰ Пташицький ч. 33.

⁴¹ Zródła dziejowe т. IX, с. 119.

⁴² Пташицький ч. 14.

⁴³ Monumenta с. 111.

⁴⁴ Пташицький ч. 14.

⁴⁵ Ф. Срібний, Студії над організацією львівської Ставропігії. Записки НТШ т. 111.

друкарства»⁴⁶. Перші друкарні були універсалістами, самі повинні були виконувати все потрібне для їх роботи. Але Федорів мав також своїх помічників.

Першим з них був цей столяр в 1574 р., за якого Федорів вів спір зі столярським цехом. Може він виконував не самі тільки грубші столярські роботи, але також дерев'яний друкарський матеріал, з дерева — як заставки і подібне. Столярський цех у своїй заяві допускає, що столярський товариш може бути друкарем і виконувати «речі потрібні до цього мистецтва»⁴⁷.

Може в друкарні працював також Василь Лесятинський, «слуга» Федорова, згаданий 1575 р.⁴⁸.

Більше знаємо про Гриня Івановича з Заблудова. Можна здогадуватися, що Федорів привіз його тоді, як їхав з Заблудова до Львова і він помагав йому вже при друкуванні Апостола. «За коштом, накладом і пильним старанням» Федорова він добув різноманітне знання, потрібне друкареві; зокрема учився малярства у львівського майстра Лаврентія Филиповича. Пізніше, в Острозі, Гринь зробив умову з Федоровим, залишився в його друкарні і виконував для нього черенки. Але з 1582 р., не звільнився, він виїхав до Вільна і став працювати в друкарні Мамоничів. Федорів розпочав проти нього заходи перед судами і Гринь був примушений вернутися до Федорова і склав з ним умову у Львові 26 лютого 1583 р.⁴⁹. Отже у львівській друкарні Гринь Іванович працював хіба тільки як початковий помічник, шойно пізніше у зв'язку з дальшими друкарськими планами у Львові, Федорів думав його знову використати до праці.

Можливе, що у Федорова учився друкарства згаданий вже вище чернець Міна. В 1585 р. єпископ Балабан вислав його збирати пожертви на братську друкарню⁵⁰, а пізніше він згадується як братський друкар⁵¹.

Врешті в 1586 р. як друкарі виступають Сачко, син Сенька Сідляря і Сенько Корунка⁵². Можна припускати, що вони починали працю у Федорова, особливо Сачко, з якого батьком Федорів жив у дружніх відносинах.

Окрім друкарів у Федорова працювали дереворитники. У якихсь зв'язках з друкарнею був згаданий вище маляр Лаврентій Филипович (Лавриш), — бо ж Федорів віддав йому на навчання Гриня Івановича.

Справа автора дереворитів в Апостолі 1574 р., що їх сигнував літерами WS, дотепер ще остаточно не вирішена. Є здогад, що під цими

⁴⁶ Пташицький ч. 14.

⁴⁷ Т. с. ч. 1.

⁴⁸ Т. с. ч. 6.

⁴⁹ Пташицький ч. 13, 14.

⁵⁰ Monumenta с. 112.

⁵¹ Monumenta с. 418, 459.

⁵² Pamiętnik literacki р. з II с. 301.

літерами скривається Вендель Шарфенберг⁵³, — але його зв'язки зі Львом не доказані.

Як переплетник при друкарні працював імовірно син Федорова Іван; в 1584 р. він названий інтролігатором⁵⁴. Другий сучасний переплетник на Підзамчі, Мартин Голубникович (Голубойкович або Голубухович), був також у зв'язках з Федоровим сином⁵⁵.

Складання і друк Апостола, як зазначено в самій книзі, тривав від 25 лютого 1573 р. до 15 лютого 1574 р. Книга має 556 сторінок, отже пересічно складано коло 2 сторінок на день.

Звідки Федорів брав папір до видання, не виявлено остаточно. В Апостолі є папір з чотирма різними водними знаками, — але до яких папірень ці знаки належать, дотепер не провірено⁵⁶. В 1577 році Федорів був винен 50 золотих краківському папірникові Лаврентієві Лінчевському; в 1583 р. він їздив сам до Кракова — може у справах паперу⁵⁷. Але також Федорів брав папір із папірні в Буську, недалеко Львова, і після його смерті Вартоломеї Папірник домагався заплатити довгу 100 золотих⁵⁸.

Який був наклад Апостола нічого певного не знаємо. В 1579 р. Федорів дав у застав Ізраїлеві Якубовичу «140 книг руською мовою», — це був імовірно останок накладу. Можна припускати, що тираж був невеликий; для порівняння треба зазначити, що Ставропігія в 1608 р. друкувала Часослов в 500 примірниках, Псалтир в 1000⁵⁹.

Продажню видання займався сам Федорів через людей, що брали книжки на розпродаж, — часто на борг. У травні 1574 р. «за руські книги» був винен Федорову 32 золоті якийсь Іван, «що з юдаїзму до релігії і секти грецької недавно навернувся»⁶⁰. Можливо, що за книжки завинили Федорову також інші люди — Іван Шпак з Коломиї 20 талярів, Пилип Остапкович 11 золотих, заблудівський протопіп Нестор 15 литовських гривен; а також Іван з Сочави, з яким Федорів мав якісь справи у Волощині і турецьких землях⁶¹.

⁵³ A. Birkenmajer, Kto ilustrował najstarszy druk słowiański, wydany we Lwowie Congrès international des bibliothécaires, Прага 1928, т. II с. 54-56.

⁵⁴ Пташицький ч. 29.

⁵⁵ Т. с. ч. 19, 29, 30.

⁵⁶ І. Крип'якевич, Папір українських друків Ів. Федоровича, Стара Україна 1924 с. 45-46.

⁵⁷ Пташицький ч. 8, 33. Порівн. Ptaśnik. Papernie w Polsce XVI w. Rozprawy Akademii Umiejetności wydz. histor.- filoz.- т. 37.

⁵⁸ Т. с. ч. 19, 20.

⁵⁹ D. Zubrzycki, historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi, Львів 1830, с. 18.

⁶⁰ Пташицький ч. 5а.

⁶¹ Т. с. ч. 5б, 6, 9, 10, 25.

Федорів, окрім власних книжок, торгував також виданнями інших друкарень, — мабуть беручи їх в обмін. В 1583 р. львівський аптекар Єронім Вітгенбергер продав Сачкові Сідлярєві за 300 золотих 200 біблій, очевидно острозького видання; пізніше, в 1585 р. виявилось, що Єронім мав якісь грошеві претенсії до Федорова, — видно Федорів мав якусь участь у цій продажі. Зрештою серед спадщини Федорова у домі Білдаги знайдено 120 комплектних біблій, які отаковано по 4 золотих, і 80 неповних, по 2 зол. 15 гр.⁶². В 1584 р. син Федорова, Іван продав переплетникові Мартинові Глубниковичу за 380 золотих «цілу і повну бібліотеку виробу або друку виленського руською мовою», яку купив від київського міщанина Івана Лозні⁶³.

Заснування друкарні у Львові і видання Апостола не принесло Федорову прибутки, яких він міг сподіватись. На встаткування свого підприємства він задовжився і вже з довгів до смерті не вийшов, а залишив їх своєму синові.

Довги обох Федорових знаємо такі:

1) 1574 р. Сенькові Седлярєві 700 золотих; цього довгу Федорів в цілості не сплатив і син Сенька, Сачко, старався добути гроші з Федорової спадщини⁶⁴.

2) 1574 р. Касіанові кравцеві 32 зол; віритель мав їх добути з якогось Івана.

3) 1577 р. Лаврентієві папірникові у Кракові — 50 зол.

4) 1579 р. ближче рахунки з Іваном з Сочави.

5) 1579 р. (1584) р. Ізраєві Якубовичу — 411 зол.

6) 1582 р. Вартоломєєві Шембекові з Кракова 102 зол. 10 гр.

7) 1584 р. Вартоломєєві папірникові з Бужська 100 золотих.

8) 1584 р. Данилові Пушкареві 136 зол.

9) 1584 р. — 1585 р. Сенькові Корунці 500 золотих.

10) 1585 р. Іванові Лозні, київському міщанинові, 380 зол.

11) 1585 р. Симонові Бжезинському 20 зол.

12) 1585 р. князеві Константинові Острозькому — невідому суму.

13) Єронімові Віттембергєрові, аптекареві — невідому суму⁶⁵.

Ці довги творають разом суму понад 2000 золотих. Вони правда не походять з одного часу, — імовірно, щоб оплатити давніші довги, Федорів

⁶² Пташицький ч. 23; Pamiętnik literacki ч. 2.

⁶³ Пташицький ч. 29.

⁶⁴ Пташицький ч. 4, 8, 22, 26, 32, 33, 34; Pamiętnik literacki ч. 2.

⁶⁵ Пташицький ч. 5а, 7, 8, 9, 13. 15. 16. 19-23, 28-30. 34; Monumenta с. 164; Pamiętnik literacki ч. 1, 2.

затягав нові. Але все таки це була величезна сума, якої з друкарського і книгарського підприємства неможливо було сплатити. Щойно в 1585 р. спільними заходами Гедеона Балабана і львівського братства сплачено Федорові довги на суму 1500 золотих і друкарня почала наново працювати, під проводом братства.

Федорів — постать трагічна. В чотирьох місцях він розпочинав друкарську працю і все його діяльність кінчилася невдалою. В Москві проти нього повернулися фанатики консерватизму, в Заблудові білоруський меценат за слабо його підпер, у Львові зубожіле міщанство не могло його утримати, в Острозі він також не міг добитися успіху. Але у Федорова було дивне завзяття, велика сила волі і підприємчивість. Для чого він не хотів покинути друкарства, він пише у післяслові львівського Апостола. Його протектор Ходкевич на старості літ, хворіючи «наказав нам спинити працю та звести на нінащо мистецтво рук наших і вести на селі життя хліборобське. Та непорадно було мені вік свій провадити за плугом, чи сіючи зерно. Бо ж замість плуга я маю мистецтво рук і приладдя, а замість житних зерен я маю розсівати по світу зерна духовні і всім за чергою роздавати поживу духовну». Це велике розуміння завдань друкарства давало Федорову силу іти все вперед, все даліше, шукаючи пригожого ґрунту до розвитку мистецтва, яке він так високо цінував. Федорів це постать велика. Він належав до нового покоління, що вирросло на нових економічних відносинах, і не вдоволялося тим, щоби «сіяти зерно», «вести життя хліборобське», а шукало поля до праці на нових ділянках промисловості. Федорова можна поставити поряд з великими майстрами західного ренесансу — з такими нпр. Бенвенуто Челліні, — хоч нерозвинені відносини східної Європи, не дозволили йому розвинутися так високо як західнім майстрам, але він уявляв собою той сам тип людини, невдоволеної існуючими відносинами, людини, що все іде вперед, все шукає нового.

І тому Федорів так легко порозумівся з львівськими міщанами. Львів належав до найбільш розвинених міст України, мав різnorodну промисловість і велику торгівлю, — львівські міщани за своїми інторговельними справами їздили і далеко на захід, в Німеччину, і на схід до Константинополя. У Львові перехрещувалися культурні течії західні і східні, великий вплив мав ренеманс* і реформація, не зникли ще цілком впливи Візантії, — серед буйного розвитку економічних сил виростали нові люди з новими поглядами. Від другої половини XVI ст. перетворюється світогляд львівського міщанства, розбуджується в ньому

* Має бути ренесанс.

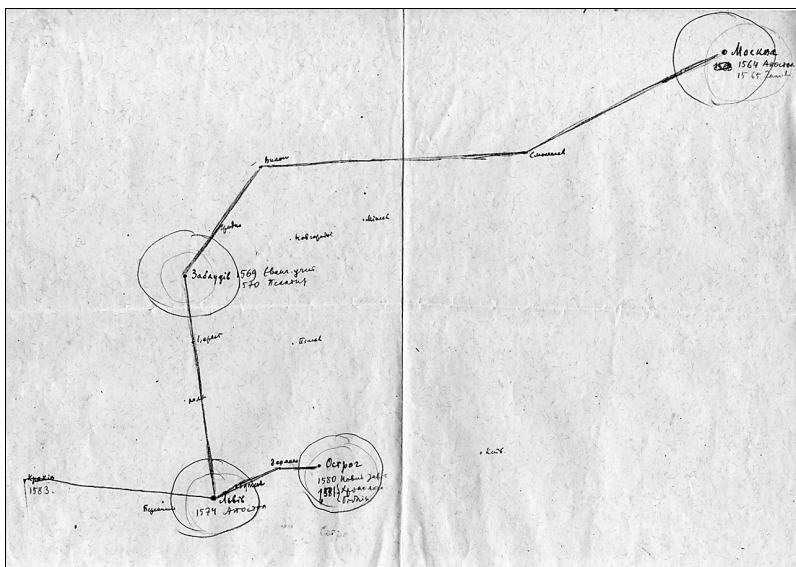
інтерес до науки, охота до дослідів. Разом з тим поширився інтерес до громадських справ і змагання до оборони форм свого життя. Починається жива культурна праця, що обіймає школу, літературу, мистецтво, — ведеться завзята національно-релігійна боротьба. Серед цих відносин поява Федорова у Львові мусіла звернути загальну увагу. Він же своїм друкарством давав в руки білоруського і українського народу могутню зброю для оборони національного життя і знаряддя для поширення культури. З якою пошаною віднеслося львівське громадянство до першого свого друкаря про це свідчать слова послання єпископа Гедеона Балабана, де він називає Федорова «пам'яті доброї гідним», а його друкарню «скарбом особливим»⁶⁶. Можна здогадатися, що Федорів брав також участь у інших ділянках культурної праці львівських міщан, він же знав писання князя Курбського, пізніше наблизився до острозького гуртка, мав погляд на всі важливі справи, які тоді займали найвизначніших людей на західній Україні і Білорусі. Через те він став таким близьким і цинним союзником львівських міщан. Так російський емігрант знайшов у Львові своїх однодумців і разом з ними міг вести свою роботу.

Федорів великий для нас тим, що його праця розвивалася між трьома братними народами, російським, білоруським і українським, — що він був одним з тих, що культурні надбання одного народу передавали другому. Зокрема Львів завдячує Федорову великий крок у культурі вперед — початок книгодрукування. Львів повинен віддячитися за це великому винахідникові. У Львові Федорів умер і був похоронений коло монастирської церкви св. Онуфрія; до 1880-их років існувала його надгробна плита, пізніше вона затратилася, — яким способом про це існує велика література. З нагоди теперішнього ювілею друкарства треба поробити заходи, щоб цю плиту відшукати. Це перше наше завдання. Друге — закласти меморіальний музей, присвячений пам'яті Федорова, найкраще при цьому історичному монастирі, при якому Федорів був похоронений, — щоб там зібрати матеріали, що відносяться до побуту Федорова у Львові. Улаштування такого музею підготовляє Львівський Відділ Інституту Історії, що міститься в Онуфрійському монастирі.

*ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. —
Ф. 314 (Крип'якевич І. П.), од. зб. 192/1. — Арк. 1-22.
[Ориг., машинопис, укр. мова].*

⁶⁶ Monumenta с. 111-112.

Рукописна карта «Діяльність Ів. Федорова XVI [ст.]», виготовлена
І. Крип'якевичем

ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. —
Ф. 314 (Крип'якевич І. П.), од. зб. 362. — Арк. 25.
[Ориг., рукопис, укр. мова].

1. *Арсирій С.* Ретроспективна частина фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: проблеми вивчення і реконструкції / *Світлана Арсирій* // Бібліотеки на західноукраїнських землях XVIII–XX ст. : доп. та повідомл. другої наук. конф., Львів, 29–30 жовт. 2004 р. / наук. ред. С. А. Арсирій ; упоряд.: М. Р. Кульчицький, Н. Е. Кунанець ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2006. — С. 5–15.
2. *Архів Івана Крип'якевича: інвентарний опис / упоряд. Ярослав Федорук ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Наукове товариство ім. Шевченка, Історико-меморіальний музей М. Грушевського.* — Київ ; Львів, 2005. — XXIX, [1], 249, [1] с., [1] арк. портр.
3. *Головата Л. В.* Українські книгознавчі дослідження періоду Другої світової війни / *Л. В. Головата* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. праць]. — Львів, 2000. — Вип. 7–8. — С. 181–232.

4. Друкарні // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/1. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — 13 арк.
5. Зміст доповіді І. Крип'якевича на бібліотечній сесії від 20.IX.1940 // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 192/1. Іван Федоров. Статті і доповіді. — Арк. 45.
6. Іван Федоров: збірник: [1949; машинописний план зб.] // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/7. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — Арк. 26-26 зв.
7. Історія української культури / під заг. ред. І. Крип'якевича. — Нью-Йорк : Накладом Ради оборони і допомоги Україні Українського Конгресового Комітету Америки, 1990. — [8], 718 с. : іл.
8. Колосовська О. Відділ рідкісної книги: формування та організація фондів / Ольга Колосовська // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів, 2010. — Вип. 2 (18). — С. 400-425.
9. Колосовська О. Музей книги: з історії творення / Ольга Колосовська // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів, 2010. — Вип. 2 (18). — С. 627-640.
10. Крип'якевич І. З минулого міста Львова / Іван Крип'якевич // Література і мистецтво. — 1941. — № 3. — С. 41-43.
11. Крип'якевич І. Зв'язки Івана Федоровича з Краковом / Ів. Крип'якевич // Українська книга. — 1943. — № 5. — С. 23.
12. Крип'якевич І. Іван Федорів у Львові: [1940; з правками авт., зробленими 1950 р.; машинопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 192/1. Іван Федоров. Статті і доповіді. — Арк. 67-86.
13. Крип'якевич І. Іван Федорів у Львові: [1940; машинопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 192/1. Іван Федоров. Статті і доповіді. — Арк. 46-66.
14. Крип'якевич І. Іван Федоров, перший руський друкар / Іван Крип'якевич // Письмо з «Просвіти». — 1909. — Чис. 12. — С. 194-197.
15. Крип'якевич І. Іван Федорович — перший український друкар / І. Крип'якевич // Свобода. — 1918. — Чис. 29. — 15 черв.
16. Крип'якевич І. Іван Федорович — перший український друкар. В пам'ять 350-ліття появи першої української друкованої книжки у Львові / Іван Крип'якевич // Львів : [Накл. т-ва «Просвіта» : 3 друк. вид. спілки «Діло»], 1924. — 7 с. — (Історична бібліотека «Просвіти» ; ч. 6).

17. *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові / *Іван Крип'якевич.* — Львів : Накл. т-ва «Просвіта», 1932. — 168 с. : іл. — (Видання «Просвіти» ; № 771).
18. *Крип'якевич І. П.* Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст. / *І. П. Крип'якевич* ; [відп. ред. *Ф. П. Шевченко*] ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1953. — 72 с.
19. *Крип'якевич І.* Папір українських друків Ів. Федоровича / *Ів. Крип'якевич* // *Стара Україна.* — 1924. — Чис. 2-5. — С. 45-46.
20. *Крип'якевич І.* Чергові дослідження над діяльністю Івана Федорова / *І. Крип'якевич* // *Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР.* — Київ, 1946. — Ч. 1. — С. 94-97.
21. *Крип'якевич І.* Из истории Львова / *И. Крип'якевич* // *За советскую отчизну.* — 1945. — № 215. — 7 окт.
22. *Крип'якевич Р.* Листи Юрія Меженка до Івана Крип'якевича : [зб. наук. праць] / *Роман Крип'якевич* // *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* / відп. ред. *Ярослав Ісаєвич* ; упоряд. *Феодосій Стеблій* ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2001. — Вип. 8. — С. 459-470.
23. Листи до І. Крип'якевича: Ю. Меженко від 23.1.1949 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/8. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — Арк. 4-6.
24. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР : іст. нарис / [відп. ред. *М. Лізанець*] ; АН УРСР, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Київ : Наук. думка, 1989. — 204 с. : іл., фото.
25. Львівський філіал Бібліотеки Академії наук УРСР : наук. конф., присвяч. 500-річному ювілею книгодрукування: порядок дня. — Львів, 1940. — 8 с. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/10. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — 7 арк.
26. Матеріали до осіб, зв'язаних з Іваном Федоровим // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/3. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — 34 арк.
27. Матеріали про Івана Федорова: виписки, нотатки // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/5. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — 50 арк.

28. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII в. / *Ів. Огієнко.* — Львів, 1929. — 409 с.
29. *Палюх О.* Діяльність Львівської філії Бібліотеки АН УРСР у 1940–1941 рр. (за матеріалами газети «Вільна Україна») / *Ольга Палюх* // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. — Львів, 2010. — Вип. 2 (18). — С. 606–626.
30. Переклади І. Крип'якевича українською мовою деяких документів про І. Федорова // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/2. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — 19 арк.
31. *Петрушевич А.* О начале книгопечатания на Руси вообще, а в городе Львове в особенности / *А. Петрушевич* // Временник Института Ставропегийского с месяцесловом. — Львів, 1884. — С. 3–18.
32. Рукописна карта «Діяльність Ів. Федорова XVI [ст.]» // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 362. І. А.–2. К. Іст[орія] України (Рукоп[исні] карти). — 58 арк.
33. Святкування пам'яті Івана Федорова у Львові: [1945; вшанування роковин смерті І. Федорова Філією бібліотеки АН УРСР] // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/7. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — Арк. 24–24 зв., 25–25 зв.
34. Спадщина Івана Федорова: рукописний чернетковий текст І. Крип'якевича // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 314 (Крип'якевич Іван Петрович), од. зб. 193/4. Іван Федоров — плани, листування. Намогильна плита. Матеріали. — 11 арк.
35. *Черниш Н.* Початки українського друкарства у дослідженнях Іларіона Свенціцького та Івана Огієнка / *Н. Черниш* // Вісник Книжкової палати. — 2005. — № 6. — С. 40–44.